

umjetnost slavonije u 18. stoljeću

u povodu izložbe u
galeriji likovnih umjetnosti u osijeku i
povijesnom muzeju hrvatske u zagrebu
ivy lentić-kugli

Umjetnost kontinentalne Hrvatske dugo je bila zapostavljena u našoj povijesti umjetnosti u odnosu na umjetnost primorske Hrvatske. To se stanje ni do danas nije mnogo popravilo. Uza sva nastojanja i naučnoistraživačke rezultate na tom polju posljednjih 10 godina, mi još ne posjedujemo jedno djelo koje bi nam sintetički i analitički prikazalo dosadašnje spoznaje o umjetnosti toga dijela Hrvatske, ako ne za ranija razdoblja, a ono bar za 17. i 18. stoljeće, kad je upravo taj dio naše domovine zasjao kreativnim i živim plamenom i progovorio punokrvnim i ravnopravnim jezikom istinske umjetnosti, u doba kad primorska Hrvatska, uslijed ekonomskih i političkih nedaća, nije više bila u mogućnosti da daje onako kvalitetna i osebujna umjetnička djela kao prije.

Isto tako ne posjedujemo ni djelo koje bi nam prikazalo povijest umjetnosti Hrvatske kao cjeline, sa svim onim raznorodnim umjetničkim utjecajima i dostignućima u različitim dijelovima zemlje, povezanim dubokom i sudbinskom vezom umjetničkog osjećanja i izražavanja jednog naroda.

Stoga je vrijedan naše pažnje ma koliko bio nedorečen svaki pokušaj vrednovanja mogućnosti i postignutih rezultata na polju umjetnosti u različitim dijelovima Hrvatske, istraživanja raznorodnih utjecaja, unutarnjih gibanja i međusobnih autohtonih veza, odnosa kvalitete našeg umjetničkog izraza i stranog importa, borbe za postizanje vlastitog umjetničkog jezika i izraza u heterogenim političkim, ekonomskim i kulturnim prilikama i neprikladnostima naše prošlosti, borbe koja je ipak rezultirala jedinstvenom nacionalnom umjetničkom afirmacijom u drugoj polovici 19. i u 20. stoljeću — i to ne samo u Hrvatskoj nego i u Evropi.

Interesantno je, uzgred, da se umjetnost Hrvatske tretirala — i tretira — kao umjetnost Dalmacije, Istre, sjeverozapadne Hrvatske, Slavonije, kao »zagorski barok« itd.,

dakle po regijama, a ne kao jedinstvena cjelina.

Umjetnost se kod Hrvata obično dijelila, i dijeli se, bilo prema trenutnoj političkoj ovisnosti pojedinih regija, bilo prema stvarnim utjecajima, koje je opet uvjetovala trenutna politička ovisnost i geografski položaj tih regija u određenom povijesnom razdoblju. Tako danas srećemo uglavnom podjelu umjetnosti Hrvatske na sferu talijanskog utjecaja (primorska Hrvatska) i na sferu srednjoevropskog utjecaja (kontinentalna Hrvatska), iako se u nekim rubnim zonama oba ova utjecaja križaju na primjer u Istri i Hrvatskom Primorju; osim toga dubljim bi se istraživanjima ti utjecaji mogli ustanoviti i u nekim drugim područjima Hrvatske. Raznorodni utjecaji sjevera i juga susreću se i u umjetnostima drugih naroda, ali su oni ipak svjesni duboke jedinstvenosti nacionalne umjetnosti. I tek nakon cjelovite povijesti svoje umjetnosti prešli su na pisanje monografija o pojedinim umjetnicima, školama, smjerovima ili o svojim specifičnim regionalnim središtima umjetnosti, iako mnogi od njih nisu također u svojoj prošlosti imali ni političkog ni administrativnog jedinstva.

U našoj povijesti umjetnosti i sam je Zagreb sa svojom užom okolicom još uvijek velika nepoznanica. U pogledu umjetnosti sjeverozapadne Hrvatske mnogo spominjani »zagorski barok« svodi se uglavnom na majstore lepoglavske pavlinske škole s Ivanom Rangerom na čelu, i na mnoštvo do danas još većinom anonimnih kipara, slikara, graditelja i majstora umjetničkog obrta. Kad to znamo, jasno je da je prirediti izložbu »Umjetnost 18. stoljeća u Slavoniji« bilo još mnogo teže i složenije, jer se o umjetnosti tog dijela Hrvatske u tom razdoblju gotovo ništa nije znalo.

Treba odati priznanje Galeriji likovnih umjetnosti u Osijeku što je pokrenula i omogućila, iako zasad još samo površno i letimično, istraživanje gotovo nepoznatog likovnog i

umjetničko-obrtnog blaga Slavonije. Slavonija, koja je u vrijeme romanike i gotike, sve do provale Turaka, u političkom, ekonomskom i kulturnom pogledu bila integralni dio Hrvatske, pa se umjetnost i kultura uopće razvijala u njoj po istim normama kao i u ostalom kontinentalnom dijelu Hrvatske, odjednom se našla drastično odrezana od svoje matice zemlje i oko 160 godina izvrgnuta nasiljima u političkom, socijalnom, kulturnom i vjerskom pogledu. Njeno je stanovništvo pod prisilom djelomično prešlo na islam, a nakon oslobođenja, od straha pred kršćanskom vojskom, počelo napuštati svoju zemlju. U nju su se tada useljavali Hrvati iz ostalih dijelova Hrvatske, a zatim Srbi i Nijemci, koji su u tu napačenu zemlju unijeli svoje specifične životne i kulturne navike i umjetničke izražaje.

Ipak, usprkos svemu, uspio je taj dio Hrvatske već u prvoj polovici 18. stoljeća dati vrijedan doprinos kompleksu hrvatske umjetnosti sa svim specifičnostima i osebujnostima uvjetovanim raznorodnim utjecajima pod kojima se ta mlada umjetnost stvarala i razvijala.

Promatrajući umjetnička ostvarenja Slavonije u 18. stoljeću, stanovnik kontinentalne Hrvatske osjeća se kao kod svoje kuće — kao da se nalazi u Zagrebu, Karlovcu, Varaždinu, Čakovcu ili Koprivnici. Jednaki ili slični utjecaji, iste teme, arhitektura koja je plod majstora zidara iz istih umjetničkih sredina, kiparstvo i slikarstvo putujućih majstora izniklih u istim kulturnim sredinama srednje Evrope ili u lokalnim gradskim ili redovničkim sredinama.

Trpkva ljepota i prikrivena snaga slavonske arhitekture iz prve polovice 18. stoljeća nosi, mnogo više nego u ostaloj kontinentalnoj Hrvatskoj, biljeg fortifikacione arhitekture baroka, i to osobito u franjevačkim samostanima, građenim više za obranu od neprekidnih turskih provala negoli za mirnu kontemplaciju redovnika; raspjevanost baroka, njegovih ukrasa i ureda, očiti

tuje se većinom samo u hermetički zatvorenim klostirima tih samostana punim cvijeća i tišine, i u raskošnoj dekoraciji slavonskih franjevačkih crkava.

S druge strane, raskoš i komfor tipičnih srednjoevropskih baroknih feudalnih dvorova nalazimo u monumentalnoj arhitekturi dvoraca feudalaca koji su raspardelirali slavonsku zemlju, izgradili na njoj svoje domove postavši tako i sami integralni dio Slavonije sa svojim doprinosom njenoj umjetnosti i kulturi.

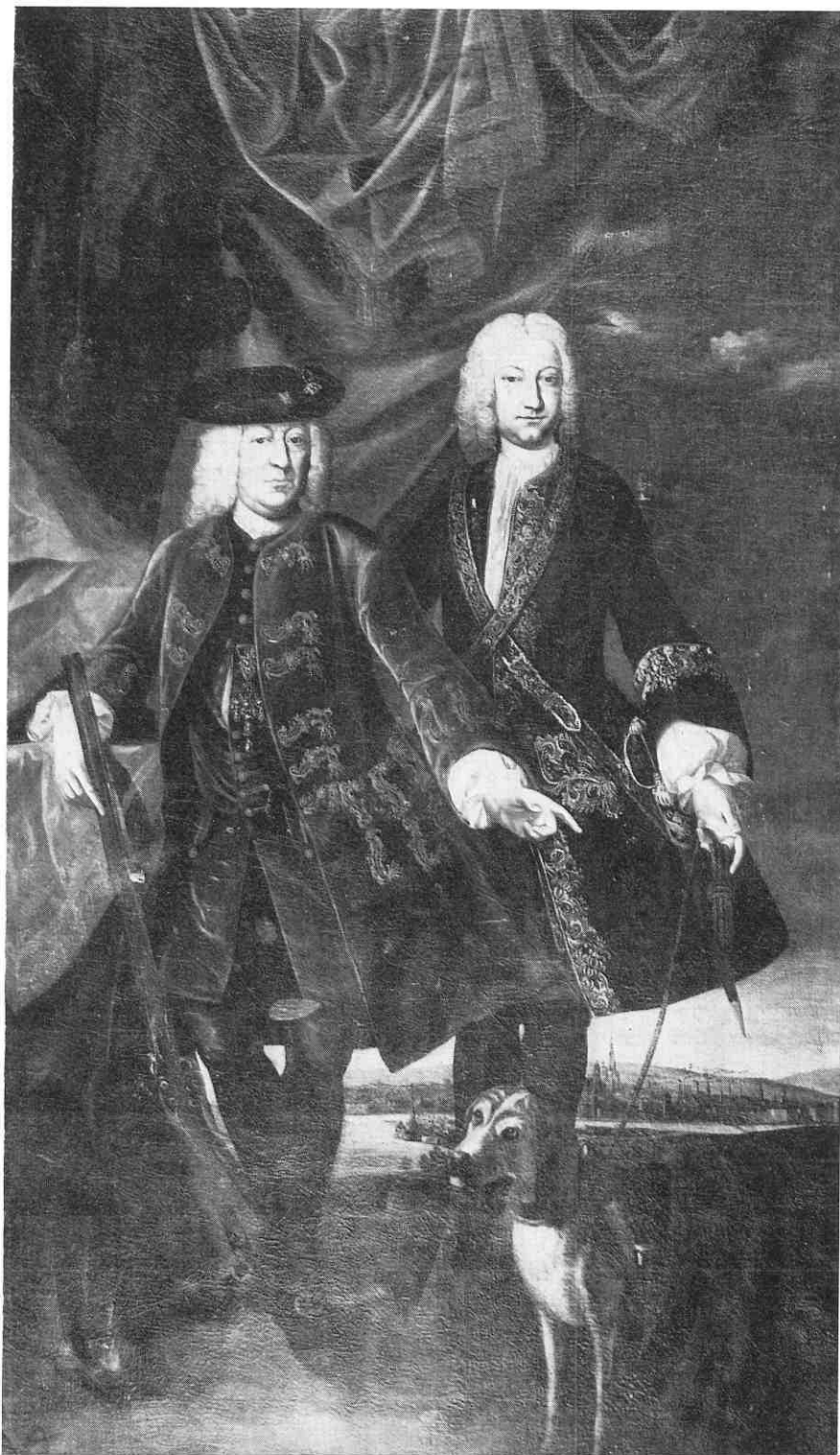
Slikarstvo je u Slavoniji 18. stoljeća, — izuzevši pavlinsku lepoglavsku slikarsku školu ili velikaške donacije — a također i kiparstvo, skromno i trećerazredno kao i u većini naših redovničkih i lađanjskih crkava u kontinentalnoj Hrvatskoj. Za razliku od slikarstva i kiparstva, raskošni feudalni dvorci u Vukovaru, Iloku, Našicama, Virovitici i u Valpovu, kvalitetne oltarske pale župnih crkava u Vinkovcima, Valpovu, Kutjevu i Osijeku, u velikim franjevačkim crkvama u Vukovaru, Osijeku, Virovitici i Našicama virtuosno slikani portreti slavonskih velikaša i visokokvalitetno misno ruho i crkveno posude mogu se mjeriti s kvalitetnim ostvarenjima ne samo kontinentalne Hrvatske nego i srednje Evrope.

Naša je javnost očekivala da će pod zvučnim naslovom »Umjetnost Slavonije u 18. stoljeću« vidjeti nešto atraktivno, novo ili nepoznato, u svakom slučaju kvalitetno ili bar bizarno. Sve nam to izložba nije mogla pružiti, prije svega jer joj to i nije bila svrha.

Slike, ulje na platnu ili na drvu, kipovi svetaca i ikone iz pravoslavnih crkava prikazuju skromnije ili vještije pokušaje stranih putujućih slikara ili domaćih samouka i franjevac-slikara iz jednog dijela naše domovine, i to iz vrlo teškog razdoblja njene povijesti, razdoblja skupljanja snaga, traženja vlastitog umjetničkog i kulturnog izraza i prvih snažnijih veza s maticom zemljom. Pri promatranju slikarskih i kiparskih rukotvorina toga dijela Hrvatske treba stoga imati na umu političku, sociološku i kulturnopovijesnu klimu u kojoj se ta umjetnost razvijala. To je bila grmljavina topova, krv, epidemije, borba za opstanak, spasavanje života i imovine od neprestane turske ili neke druge opasnosti.

Iz umjetničkog i kulturnog mrtvila, koje je trajalo oko 160 godina, probudila se Slavonija u praskozorje 18. stoljeća i našla se odjednom pod snažnim utjecajima slavodobitnog kršćanstva pred kojima je uzmicao pobijedeni islam, utjecajima koji su u nju prodirali iz ostalih krajeva Hrvatske i iz srednje Evrope.

Zbog toga se u umjetnosti Slavonije 18. stoljeća, i to osobito u slikarstvu i kiparstvu osjeća veća neujednačenost umjetničke kvalitete nego u ostalim dijelovima Hrvatske. Uz skromne, nevješte i naivne ex-vote, oltarske pale i svetačke slike nalazimo kvalitetna djela štajerskih, austrijskih, slovenskih i mađarskih slikara, na primjer u Kutjevu (oltarska pala Antona Cebeja iz Ljubljane), u Virovitici (oltarska pala gradačkog majstora Göblera), u Čepinu (slika bečkog majstora Jacobija) itd., i dosada još neidentificiranih bečkih slikara na oltarima župnih crkava u Vinkovcima (»Sv. Ivan Nepomuk«), u Valpovu (tzv.

»Franjevačka Madonna«, u franjevačkim crkvama u Vukovaru (»Sv. Filip i Jakov«), u Osijeku (»Zaruke sv. Katarine«, »Sv. Ivan Nepomuk« i »Smrt sv. Josipa«), te »Silazak duha svetoga« u osječkoj kapucinskoj crkvi. Izuzetne su umjetničke kvalitete slike iz dvorskih kapela slavonskih feudalnih dvoraca, na primjer »Raspeće« J. Rottmana iz dvorske kapele u Valpovu (danas u Galeriji likovnih umjetnosti u Osijeku) ili niz virtuozno slikanih portreta slavonskih velikaša u Galeriji likovnih umjetnosti u Osijeku, koji idu među najkvalitetnija djela portretne umjetnosti 18. stoljeća u Hrvatskoj.

U tom širokom dijapazonu kvalitete, utjecaja i sposobnosti umje-

ničkog izražavanja ističe se franjevačka slikarska radionica u Virovitici u kojoj se kvalitetom i zrelošću svojih slikarskih ostvarenja izdvaja fra Gerard Lochenpacher. U građanskom portretu u Slavoniji, koji se javlja u posljednjim desetljećima 18. stoljeća, osjeća se već ona kreativna klica iskrene umjetnosti koju nalazimo i u građanskom portretu prve polovice 19. stoljeća u ostalim dijelovima Hrvatske.

Za razliku od slikarstva i kiparstva, zlatarstvo je Slavonije u 18. stoljeću već u punom zamahu. Kulturna i umjetnička praznina od 1526. do 1683, koja je negativno djelovala na razvoj slikarstva, kiparstva i graditeljstva u Slavoniji, nije se jednako

odrazila i u zlatarstvu. Istočnjačka želja za raskoši i ukrasima pogodovala je čak tehničkom usavršavanju zlatarskog obrta. Arhivski podaci i bilješke suvremenih pisaca i putopisaca, koji su posjetili Slavoniju u 17. stoljeću, govore o vrsnosti slavonskih »kujundžija«. Zabrana popravljivanja crkvenih zdanja za turske okupacije i česte pljačke turskih četa sigurno je da nisu pogodovale narudžbama posuda za slavonske crkve i samostane, pa je težište zlatarskog obrta više bilo na izradi zlatnog i srebrnog nakita i ukrasa. Ali, ti su slavonski zlatari i srebrnari svoje znanje i tehničko umijeće prenijeli na polje crkvenog zlatarstva već potkraj 17. stoljeća, a osobito u 18. stoljeću. Kontinui-

tetu starog zlatarskog umijeća u podjarmljenoj Slavoniji i njegovu razvoju pridonijelo je doseljivanje ili utjecaj srebrnara iz Bosne, Hercegovine i Dalmacije. Kao dokaz tome neka posluži podatak, da su upravo srebrnari i zlatari iz Slavonije, koji su se doselili u Mađarsku u drugoj polovici 17. stoljeća, dobili ondje izuzetan položaj i posebne privilegije za svoj ceh i da su se dva hrvatska zlatara, Simon Radnić i Martin Ljubičić, ubrajali među najznačajnije umjetnike na tom području u 18. stoljeću u Mađarskoj. Osim toga, cehu hrvatskih zlatara u Mađarskoj bio je povjeren i nadzor nad radom zlatara i srebrnara u »novooslobođenim« teritorijima Hrvatske, tj. u Slavoniji.

Zanimljiv je podatak da broj zlatara i srebrnara potkraj 17. i u 18. stoljeću u Osijeku i u Slavonskoj Požegi nadmašuje broj zlatara i srebrnara u dva najjača centra kontinentalne Hrvatske, tj. u Zagrebu i Varaždinu.

Osim mnogih sačuvanih radova domaćih slavonskih zlatara i srebrnara (djelomično identificiranih, ali većinom još do danas anonimnih) na izložbi su bili prikazani i radovi budimskog zlatara hrvatskog porijekla Martina Ljubičića, koji je izrađivao predmete crkvenog zlatarstva (kaleže) za slavonske franjevačke samostane. Visokoj kvaliteti zlatarstva 18. stoljeća u Slavoniji pridonijeli su i mnogi bečki zlatari, među kojima se ističe jedan od najvećih majstora bečkog rokoka, Joseph Moser.

Interesantno je da je mnogo djela vrsnih bečkih zlatara 18. stoljeća u Austriji i u austrijskim nasljednim zemljama propalo zbog rekvizicija u ratne svrhe, a njihova su se djela sačuvala u udaljenoj Slavoniji. Radove tih bečkih zlatara, mada su označeni inicijalima majstora, mjesnim žigom grada Beča i godinom izrade, teško je pripisati jednom od mnogobrojnih bečkih majstora toga vremena, čija početna slova imena i prezimena odgovaraju inicijalima na slavonskim predmetima, jer su u stručnoj literaturi sačuvana samo njihova imena, ali ne i oblik njihovih majstorskih znakova.

U slavonskim crkvama i samostanima nalazimo i radove augsburških majstora, a djela majstora venecijansko-padovanskog kruga nalaze se u prilično velikom broju u franjevačkim samostanima Slavonije. Visoku evropsku kvalitetu imaju i izložena misna ruha. Plemenitost i raskoš materije, vještina tekstilne i veziljske izrade u profinjeno usklađenoj polikromiji svile, zlata, srebra, brokata i damasta izloženih kazula, pluvijala, velluma i mitra, jasno nam govore da ti predmeti većinom potječu iz velikih evropskih centara tekstilne umjetnosti 18. stoljeća.

Umjetnost jednog naroda ili jedne regije izražava nam kao otvorena slikovnica svoje vrijeme i svoj kraj intimnije i neposrednije nego pisane stranice povijesti. Neujednačenost kvalitete i heterogenost utjecaja, skromnost i nespretnost s jedne strane a neosporna kvaliteta i virtuoznost s druge strane, slikovito nam govore i o stanju umjetnosti i o općoj situaciji u 18. stoljeću u tom dijelu naše domovine.

Slavonija nije imala mogućnosti za razvoj umjetnosti od godine 1526. do kraja 17. stoljeća. Progovorila je nakon dugotrajne i tragične šutnje tek na početku 18. stoljeća, djelima anonimnih putujućih slikara i kipara (većinom iz austrijsko-štajerskog kruga), ali istodobna i djelima već afirmiranih bečkih, štajerskih, slovenskih i mađarskih slikara i kipara. Zabljesnula je uz to bogatstvom svoga autohtonog i importiranog zlatarstva, i u raskoši svoga misnog ruha.